

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty

Bahar/Spring, 2023, 10 (1), 168-191

DKAB ÖĞRETİM PROGRAMI EKSENİNDE ÇEVRE BİLİNCİ
Environmental Awareness On The Axis Of Dkab Curriculum

Osman Kâmil ÇORBACI

Dr. Yalova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Eğitimi
Anabilim Dalı, osmann@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7608-068X.

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types:	Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi / Received:	24.03.2023
Kabul Tarihi / Accepted:	30.05.2023
Yayın Tarihi / Published:	30.06.2023
Cilt / Volume:	10
Sayı / Issue:	1
Sayfa / Pages:	168-191

Atıf / Cite as: Çorbacı, Osman Kâmil. "DKAB Öğretim Programı Ekseninde Çevre Bilinci" (Environmental Awareness On The Axis Of Dkab Curriculum). *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 10/1 (2023), 168-191. Doi: 10.17859/pauifd.1270629.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, Turnitin intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with Ithenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. The Author declared that there is no conflict of interest

Finansal Destek / Grant Support: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

www.dergipark.gov.tr/pauifd

2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD), 10 (1) 2023: 168-191

DKAB ÖĞRETİM PROGRAMI EKSENİNDE ÇEVRE BİLİNCİ*

Osman Kâmil ÇORBACI**

Öz

Günümüz dünyasında yaşanan çevre felâketlerinin her geçen gün artarak devam etmesi, meselenin küresel boyutta bir sorun haline gelmesine ve disiplinlerarası bir boyut kazanmasına sebebiyet vermiştir. Ülkemizde çevre bilincini oluşturmaya yönelik ilkökul, ortaokul ve lisede müstakil bir ders bulunmamakta, çevre eğitimi, fen bilimleri, sosyal bilgiler ve Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi (DKAB) gibi farklı dersler içerisinde verilmektedir. Yapılan akademik çalışmalarda DKAB derslerinde çevre konusu genellikle ilişkide olunan sosyal çevre bağlamında değerlendirilmiştir. Bu çalışma 2018 sonrası DKAB öğretim programını, fiziksel çevre açısından ele alarak öğretim programının verimliliğini artırmaya yönelik önerilerde bulunmaktadır. Çalışmada, dinlerin çevreye olan bakış açısına da değinilmiş, ayrıca “Örgün eğitim kurumlarında, diğer derslerin yanında DKAB öğretim programının çevre bilinci oluşumuna katkısı var mıdır?” sorusundan hareketle program ünite, konu ve kavramlar açısından bütün olarak ele alınarak fiziksel çevrenin korunmasında din eğitiminin rolü araştırılmıştır. Doküman incelemesi ve içerik analizi yöntemlerinin kullanıldığı çalışma sonucunda DKAB öğretim programında fiziki çevre bilinci oluşturmaya yönelik konu ve kazanımlar olmakla birlikte, bunların yetersiz olduğu dolayısıyla mevcut öğretim programının bu haliyle öğrencilerde çevre bilinci oluşturmaya yönelik yeterli katkı sağlamayacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, DKAB Öğretim Programları, Din, Çevre, İnsan.

Environmental Awareness On The Axis Of Dkab Curriculum

Abstract

The increasing number of environmental disasters in today's world has made the issue a global problem and gained it an interdisciplinary dimension. In our country, there is no separate course for raising environmental awareness in primary, secondary, and high schools, and environmental education is taught in different lessons such as science, social studies, and Religious Culture and Moral Knowledge (RCMK). In academic studies, environmental issues in RCMK courses are generally evaluated in the context of the social environment. In this context, this study examines the post-2018 RCMK curriculum in terms of the physical environment and makes suggestions to increase the efficiency of the program. In the study, the perspective of religions on the environment was also addressed, and the role of religious education in the protection of the physical environment was investigated by considering the program as a whole in terms of units, subjects, and concepts based on the question "Does the RCMK curriculum contribute to the formation of environmental awareness in formal education institutions as well as other courses?". As a result of the study in which document analysis and content analysis methods were used, it was concluded that although there are subjects and acquisitions for creating physical environmental awareness in the religious education

* Yazar makalede *Etik Kurul İzni* gerektirecek bir durum bulunmadığını beyan etmiştir.

** Dr. Yalova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Eğitimi Anabilim Dalı, osmann@gmail.com, ORCID:0000-0002-7608-068X.

curriculum, these are insufficient, and therefore the current program cannot provide a sufficient contribution to inflicting environmental awareness upon students.

Keywords: Religious Education, RCMK Curricula, Religion, Environment, Human.

Structured Abstract

Negative human interventions in nature have led to the emergence of environmental problems, one of the most important problems of our age. Environmental problems are defined as air, water, soil, noise, light, radioactivity, and solid waste pollution. The first intense environmentalist movements started in the 1970s, and as a result of protests claiming that technological developments and excessive industrialization caused environmental problems, local measures were taken and partially legal solutions were produced. Throughout the world, the United Nations, UNESCO, UNEP, and other organizations are working to raise awareness about environmental problems. In Turkey, with the 1982 constitutional amendment, the right to the environment was included in our constitution. In addition, the Environmental Law was enacted in 1983, regulating issues such as environmental protection, waste management, and the reduction of pollutant emissions.

The negative interventions of humans in nature have led to environmental problems, which are one of the most important problems of our age. Environmental problems are described as air, water, soil, noise, light, radioactivity, and solid waste pollution. The first intense environmentalist movement started in the 1970s, and as a result of the protests claiming that technological developments and excessive industrialization caused environmental problems, local measures were taken and legal solutions were produced, albeit partially. All over the world, the United Nations, UNESCO, UNEP, and other organizations are working to raise awareness about environmental problems. In Turkey, the right to the environment was enshrined in our constitutional law through a constitutional amendment in 1982. In addition, the Environmental Law was passed in 1983, and issues such as environmental protection, waste management, and the reduction of pollutant emissions were regulated.

Abrahamic religions encourage people to protect the environment, not pollute, and see people as the guardians of the natural environment. Religions also play an important role in overcoming environmental problems by adding value judgments to the social order, and people's ideas and beliefs about the world are effective in determining their ecological perspectives. An anthropocentric understanding is seen in the Torah, the holy book of the Jews. While the parables and stories in the Torah glorify man, the idea that the universe was created for man recognizes that the entire universe is in the service and dominion of man. In the Bible, it is emphasized that nature is considered a part of God's creation and that humans should protect nature. Humans are responsible for cultivating and protecting the earth, and nature is an expression of God's creation. The verse "The earth is not only for human beings but for all living creatures" points out that disruption of the ecological balance will also affect living creatures other than humans. The Qur'an also emphasizes the delicate balance in nature and the interdependence of all living things.

As a result of the content analysis conducted in the curriculum for the 4th and 12th grades, there is no detached unit or subject heading for raising environmental awareness in grades other than the 4th grade. In the 5th grade Ramadan and Fasting unit, it is emphasized that fasting can help individuals be respectful towards their environment and understand the importance of food. Although the 6th-grade curriculum emphasizes issues such as body, clothes, environmental cleanliness, nature being a trust, and the universe being created with a measure and balance in the context of environmental awareness, this is not sufficient. In Grade 7, the environment is taught through moral values and responsibility. It is mentioned that behaviors such as protecting nature, not wasting, and using resources efficiently are compatible with moral values. In Grade 8, the environment is discussed mainly in terms of the social

environment in which we live. In Grade 9, the works of Islamic civilization that beautify the social environment are mentioned. The impact of Islamic architecture on the environment and the cultural effects of civilization are covered. In Grade 10, human actions that lead to environmental problems are mentioned, and the importance of protecting nature is emphasized. In Grade 11, it is stated that the balance and functioning of nature are indicators of Allah's power and might. In the Grade 12 'Current Religious Issues' unit, the physical environment is indirectly addressed. It emphasizes the importance of maintaining hygiene and cleanliness in our daily lives, including the cleanliness of our food and water sources, and the importance of preserving natural resources and protecting the environment.

Since environmental problems have many different dimensions, their solutions will also be multi-dimensional. Therefore, environmental education, studies in different fields, and an interdisciplinary educational approach are needed to solve environmental problems. Even if measures are taken in technological and legal areas related to the solution of environmental problems, it should be accepted that the goal of solving environmental problems cannot be achieved without providing sustainable environmental education. In our country, there are no courses in primary, secondary, or high school programs that only target environmental education. Subjects aimed at raising environmental awareness are included in courses such as life science, science, social studies, biology, etc. in primary, middle, and high schools. Environmental issues are mostly addressed in terms of the cleanliness of places of worship, clothes, and bodies, or the environment we live in. Although environmental cleanliness is mentioned, environmental pollution, its causes, and its damages are not examined in detail. Despite the acknowledgement of the divine creation of all things and the accountability of individuals for their detrimental actions in this realm, the existing evidence does not support the notion that the present DKAB syllabus is beneficial to promoting eco-conscious attitudes and conduct among students. While there is a significant accumulation of knowledge about the environment and nature, which are closely related to society, in the Qur'an and hadiths, which are the basic sources of the Islamic religion, the related subjects or acquisitions have not received the place they deserve in the DKAB curriculum. While the value that religions, and especially Islam, place on the environment is evident, the almost superficial coverage of this issue in the DKAB curriculum is far from contributing to the solution of the problem.

In our article on raising environmental awareness in Religious Education and Religious Education curricula, we made recommendations on the importance of nature and the environment, human responsibility towards the environment, sustainable development and ecological balance, protecting the environment and keeping it clean, waste management and recycling, climate change and global warming, renewable energy sources, animal rights, and animal protection. The current situation has gone beyond what can be prevented by improving behavior, such as not cutting down trees or throwing garbage on the streets. The root of the crisis lies in the erosion of values and the pollution of consciousness.

GİRİŞ

Canlı ve cansız varlıkları bünyesinde barındıran doğanın ekosistemine insanlar tarafından yapılan her türlü olumsuz müdahale, zaman içerisinde birikerek çağımızın en önemli sorunlarından biri olan çevre sorunlarına yol açmıştır. En küçük organizmadan en büyük canlıya kadar varlıkların hayat buldukları ortam, hareketliliklerini gerçekleştirebildikleri alan, etkileşimde buldukları unsur gibi

genel terimlerle ifade edilebilen çevre kavramına¹ ait sorunlara, 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra önem verilmeye başlanmıştır.

Hava, su, toprak, gürültü, ışık, radyoaktif ve katı atık kirliliği olarak tanımlanan çevre sorunları, ilk olarak II. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkmasına karşın ilk yoğun çevreci hareketler 70'li yıllarda yaşanmıştır.² Teknolojik gelişmelerin ve aşırı sanayileşmenin çevre sorunlarına neden olduğu ileri sürülerek yapılan protestolar sonucunda lokal önlemler alınmış ve kısmi de olsa yasal çözümler üretilmiştir.³

1968 yılında UNESCO tarafından ekolojik dengeyi bozmayacak sürdürülebilir büyümeye yönelik ilk adımlar atılmış, 1969 yılında da dünyada ilk kez ABD'de Ulusal Çevre Politikası Yasası kabul edilerek yürürlüğe girmiştir.⁴ Birleşmiş Milletler (BM), 5 Haziran 1972 tarihinde Stockholm'de 113 ülkenin katıldığı çevre konferansı düzenleyerek 5 Haziran'ın Dünya Çevre Günü olması yönünde karar almıştır.⁵ 1974 yılında Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) kurularak günümüze kadar farklı platformlarda çevre konusunda farkındalık oluşturulmaya çalışılmıştır. BM, AB (Avrupa Birliği), OECD (Ekonomik İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı), AGİT (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı), WB (Dünya Bankası), WTO (Dünya Ticaret Örgütü), FAO (Gıda ve Tarım Örgütü), WHO (Dünya Sağlık Örgütü), IMO (Uluslararası Denizcilik Örgütü) ve WMO (Dünya Meteoroloji Örgütü) gibi örgütler doğrudan çevre ile ilgili olmamakla beraber çevre sorunları ile ilgilenmektedir.⁶

Çevre konusunun ülkemizde anayasal boyutta gündeme gelmesi, 1961 Anayasası'yla olmuştur. Anayasa, çevre hakkıyla ilgili doğrudan bir düzenleme getirmemesine karşın 49. madde "Devlet, herkesin beden ve ruh sağlığı içinde yaşayabilmesini ve tıbbi bakım görmesini sağlamakla ödevlidir." ibaresi çevre korumasını da kapsayacak şekilde yorumlanmıştır.⁷ Çevre sorunlarıyla ilgili doğrudan ilk anayasal düzenleme 1982 yılında yapılmış, 56. maddeyle "Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir."⁸

¹ Ebru Demir- Hüseyin Yalçın, "Türkiye'de Çevre Eğitimi", *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi* 2 (01 Temmuz 2014), 7.

² Mevlüt Karabıçak- Ramazan Armağan, "Çevre Sorunlarının Ortaya Çıkış Süreci, Çevre Yönetiminin Temelleri ve Ekonomik Etkileri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 9/2 (2004), 204.

³ Müjgan Deniz, "Sanayileşme Perspektifinde Kentleşme ve Çevre İlişkisi", *Coğrafya Dergisi* 19 (2011), 103.

⁴ Sohbet Karbuz, "Sürdürülebilir Kalkınmanın Zaman Yolculuğu", *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi* 198 (2002), 10.

⁵ Müslüm Akıncı, *Oluşum ve Yapılanma Sürecinde Türk Çevre Hukuku* (İzmit: Kocaeli Kitap Kulübü Yayınları, 1996), 88.

⁶ Faruk Sönmezoglu- Özgün Erler Bayır, "Çevre Sorunlarına İlişkin Uluslararası Rejimler", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 47 (2013), 250.

⁷ Safiye Tansu Karakurt, *Çevre Hakkı ve Türkiye'de Çevre Hakkının Korunmasında Yerel Yönetimlerin Rolü* (Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 44.

⁸ "Anayasa". 1982. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf>, Erişim Tarihi: 23.12.20022

denilerek çevre hakkı anayasal hukukumuzda girmiş, çevre koruma kavramı gelişmeye başlamıştır. Bunun yanında anayasanın 17, 23, 35, 43, 45, 46, 57, 63 ve 169. maddelerinde dolaylı olarak çevreyle ilgili düzenlemeler yer almaktadır.⁹ Ayrıca 1983 yılında TBMM tarafından ‘Çevre Kanunu’ çıkarılmış, bu kanunla, çevrenin korunması, atıkların yönetimi, kirletici emisyonların azaltılması, doğal kaynakların korunması, çevre ile ilgili etüt ve raporların hazırlanması ve çevre lisanslama sistemlerine düzenleme getirilmiştir.¹⁰

Çevre sorunlarının çözümü için hukuksal anlamda önlemler alınsa bile insanların tutum ve davranışlarında bu yönde değişiklikler gerçekleştirilmediği takdirde çevre sorunlarının çözüm hedefine ulaşamayacağı kabul edilmelidir. Bundan dolayı çevre sorunlarını en aza indirmenin en köklü ve kalıcı çözümü eğitim yoluyla insanları bilinçlendirmekten geçmektedir.¹¹ İnsanların içinde yaşadıkları çevreyi olumsuz etkileyen faktörlerin ortadan kaldırılması için toplumsal yapıya uygun teknik ve yöntemlerle çevre konusunda bilinçlendirilmesi ve uygun çözüm yollarının öğretilmesi gerekmektedir.

Çevre sorunlarının sadece hukuksal düzenlemelerle çözülemeyeceğinin anlaşılması üzerine sorunların sebepleri ve çözümlerine dair farklı bir anlayış geliştirilerek evrene, insanın evrendeki yerine ve yaşamın korunmasına ilişkin çevre ahlâkı geliştirilmeye çalışılmıştır.¹² Çevre sorunlarının yapısı gereği farklı boyutlara sahip olması çözümde çok boyutlu hale getirmektedir. Bu nedenle çevre sorunlarının çözümü için disiplinler arası çalışmalara ve farklı bir eğitim yaklaşımına ihtiyaç duyulmaktadır.¹³ Bireylerin sonradan edindiği değer yargılarının, fiziki çevresiyle olan ilişkilerinde temel belirleyici olduğu hesaba katıldığında,¹⁴ görüş ve tavırlarının değişmesinde eğitim ve dinin etkisinin konunun çözümüne yardımcı olabileceği açıktır.¹⁵ Bireylerin davranış, görüş ve tavırlarının değişimi, planlı ve sistematik bir eğitim sürecinin varlığına bağlıdır. Etkin bir şekilde davranış değişikliklerinin gerçekleştirilmesi, önceden belirlenmiş bir plan çerçevesinde

⁹ 1961 Anayasası. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10859.pdf>. Erişim Tarihi: 21.12.20022

¹⁰ 1983 Çevre Kanunu, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2872.pdf>, Erişim Tarihi: 23.12.20022

¹¹ Salih Aybey, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4-8. Sınıf) ve İhtiyaç Odaklı Kur’an Kursları Öğretim Programlarında Çevre Bilincini Oluşturmaya Yönelik Kazanımlar Üzerine Bir Değerlendirme”, *İhya Uluslararası İslâm Araştırmaları Dergisi* 7/1 (2021), 267.

¹² Nihal Kırkpınar Özsoy- Poyraz Çini, “Antroposentrik Küresel Çevre Politikalarının Ekosentrik Çevre Etiği Görüşü Çerçevesinde Değerlendirilmesi”, *Alternatif Politika* 12/1 (2020), 34.

¹³ Mustafa Köylü, “Çevre Sorunlarından Çevre Eğitime”, *Eskiyeni* 21 (10 Haziran 2011), 58.

¹⁴ Mehmet Yazıcı, “Değerler ve Toplumsal Yapıda Sosyal Değerlerin Yeri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 24/1 (2016), 212.

¹⁵ Abdurrahman Güneş, “Sosyolojik Olarak Din ve Toplum İlişkileri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 24/1 (2016), 160.

yürütülen eğitim ve öğretim faaliyetlerine dayanır. Planlamanın temel amacı, istenen davranış değişikliğinin bireyde gerçekleşmesini sağlamaktır.¹⁶

Çevre eğitimi, çevrenin kullanıcısı ve parçası olan insanın, çevre konusunda eğitilmesi ve bilinçlenmesine katkı sağlayan bir süreçtir. İnsanlara yaşadıkları çevreyi daha iyi tanıtarak, korumak ve daha sağlıklı yaşamak için yaptıkları çaba ve etkinliklerin tümüne çevre eğitimi denilmektedir.¹⁷ Dolayısıyla çevre eğitimi, bireyi çevre konusunda bilgilendirme, bilinçlendirme, çevre sorunlarını çözmeye yönelik beceriler geliştirme ve çevreyi korumaya yönelik inisiyatif sahibi insanlar yetiştirmeye amaçlamaktadır.¹⁸

Türkiye'deki okullarda çevrenin korunması konusu farklı derslerde ele alınmaktadır. Örneğin Fen Bilimleri dersinde, çevrenin korunması, sürdürülebilir kalkınma, doğal kaynakların korunması ve çevre kirliliği gibi konular ele alınırken biyoloji dersinde, doğal çevrenin önemi, biyolojik çeşitliliğin korunması, atıkların doğaya zararları gibi konular işlenmektedir. Coğrafya dersinde, çevre sorunları, çevre kirliliği, doğal kaynakların kullanımı, sürdürülebilir kalkınma, küresel iklim değişikliği gibi konular ele alınmaktadır. Tarih dersinde, çevre sorunları tarihi perspektiften ele alınarak, çevrenin tarihi ve çevre sorunlarına neden olan tarihsel olaylar işlenmektedir. Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi (DKAB) dersinde çevre konusu dini ve Ahlâki bir sorumluluk olarak ele alınmaktadır. Bilindiği üzere 1982 yılından sonra DKAB dersleri örgün öğretimin tüm kademelerinde zorunlu bir ders haline getirilmiştir.¹⁹ Günümüze kadar çeşitli aralıklarla DKAB öğretim programlarında değişiklikler yapılmış, konuyla ilgili akademik çalışmalar hazırlanarak öğretim programlarının verimliliği sorgulanmıştır. Çevre konusuyla ilgili din eğitimi alanında yapılan çalışmalar incelendiğinde genellikle programların bir bütün olarak ele alındığı, dersi oluşturan ünite, konu ya da kavramların tek başına ele alınarak yapılan çalışmaların azınlıkta kaldığı görülmüştür.²⁰

Amaç ve Önem:

Din eğitimi açısından çevre konusu genellikle sosyal çevre bağlamında ele alınmış, fiziksel çevrenin korunmasında din eğitiminin rolü, az sayıda çalışmaya konu olmuştur. Ancak insanlar üzerindeki etkisi nedeniyle dünyanın en önemli sorunlarından biri olan çevre sorunlarına dair bilincinin oluşturulmasına katkı sağlayabilecek alanlardan biri de din ve din eğitimidir. Çalışmamızda öncelikle çevre

¹⁶ Selahattin Ertürk, *Eğitimde Program Geliştirme* (Ankara: Edge Akademi Yayıncılık, 2016), 17.

¹⁷ Yaşar Ayvaz, *Çevre Eğitiminde Temel Kavramlar El Kitabı* (İzmir: Çevre Eğitim Merkezi Yayınları, 1998), 98.

¹⁸ Cevat Geray, *Çevre İçin Eğitim. İnsan Çevre Toplum*, ed. Ruşen Keleş (Ankara: İmge Yayınları, 1992), 229.

¹⁹ Mehmet Bahçekapılı, *Türkiye'de Din Eğitiminin Dönüşümü (1997-2012)* (İstanbul: İlke Yayınları, 2014), 34.

²⁰ Ayşe Zişan Furat, "İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Çevre Konularına Ayrılan Yer Üzerine Bir Değerlendirme", ed. Fahri Kayadibi (Uluslararası Çevre ve Din Sempozyumu, İstanbul: Yalın Yayıncılık, 2008), 369.

bilincinin oluşmasında eğitimin rolü, önemi ve dinlerin çevre konusundaki söylemleri üzerinde durulduktan sonra çalışmamızın asıl konusunu teşkil eden DKAB öğretim programlarında çevre konuları tespit edilerek değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çalışmamızda 4 ve 12 sınıflar arası DKAB (2018) öğretim programları fiziki çevre bilinci oluşturmaya yönelik ünite, kazanım ve konu yönünden incelenmiş, eksikliklerin din eğitimi açısından gündeme getirilmesi hedeflemiştir. Bu çalışma, din eğitiminin çevre bilinci oluşturmada oynadığı rolün önemini ve DKAB öğretim programlarındaki çevre konularının din eğitimi açısından gerekliliğini vurgulayarak, çevre sorunlarına dair farkındalığın artırılması ve sürdürülebilir bir geleceğe katkı sağlama potansiyelini ortaya koyması açısından önem arz etmektedir.

Sınırlılık ve Yöntem:

Bu çalışma, Millî Eğitim Bakanlığı 2018 DKAB 4-12 sınıf öğretim programlarıyla sınırlandırılmıştır. DKAB öğretim programlarının çevre bilinci kazandırma açısından yeterlilik düzeyi, nitel veri analiz yöntemlerinden olan doküman ve içerik analizi kullanılarak incelenmiştir. Doküman analizi, bilimsel bir araştırma yöntemi olarak, araştırma verilerinin toplanması, incelenmesi, sorgulanması ve analiz edilmesi için çeşitli dokümanların kullanılmasını içeren bir süreçtir. Bu yöntem, literatürde genellikle diğer araştırma yöntemleriyle birlikte kullanılarak tamamlayıcı bir rol oynarken, bağımsız bir yöntem olarak da uygulanabilmektedir. Doküman analizi, araştırmacılara mevcut kaynaklardan elde edilen bilgilerin derinlemesine incelenmesi ve anlaşılması için bir çerçeve sağlamaktadır. Bu sayede araştırmacılar, belirli bir konuyla ilgili bilgileri değerlendirebilmekte, kalıpları, eğilimleri veya temaları tespit edip bilgiye dayalı sonuçlar çıkarabilmektedir.²¹ İçerik analizi ise nesnel, ölçülebilir, doğrulanabilir bilgilere ulaşmak için doküman, metin ve evrak gibi pek çok farklı materyali belli kurallar dahilinde analiz etmeyi amaçlayan nitel araştırma yöntemi içerisinde yer alan bir tekniktir.²²

1. Eğitim Çevre İlişkisi

Çevre sorunları günümüzde en çok tartışılan, çözüm bekleyen ve tüm insanlığı ilgilendiren konulardan biri haline gelmiştir. Bireylerin bu konuda farkındalık geliştirmesi ve buna göre önlemler alması, sorunların çözümünde önemli bir adım olarak görülmesine karşın sorunun en büyük özelliği beklenen zamanın olmamasıdır.²³ Dolayısıyla bütün varlıkları ilgilendiren çevre sorununun bir ülke, toplum ya da kişiyle çözülecek bir sorun olmadığı her geçen gün sorunların katlanarak arttığı da bir gerçektir. Çevre kirliliği sorunu, kirliliğin kaynağı olan ülke ile sınırlı kalmayıp dünya üzerindeki diğer devletleri ve insanları da etkilemektedir.

²¹ Ramazan Sak vd., "Bir Araştırma Yöntemi Olarak Doküman Analizi", *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi* 4/1 (2021), 228.

²² Osman Metin- Şükriye Ünal, "İçerik Analizi Tekniği: İletişim Bilimlerinde ve Sosyolojide Doktora Tezlerinde Kullanımı", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 22/Özel Sayı 2 (2022), 273.

²³ Ayşegül Özbebek Tunç vd., "Çevresel Farkındalık", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 47 (2013), 227.

Sorunların büyüklüğü ve karmaşıklığı ulusal ve uluslararası yeniden yapılanmayı, iş birliğini ve bilinç değişimlerini gerekli kılmaktadır.²⁴ İnsanların değer yargıları ve tutumları, çevre sorunlarını oluşturan nedenlerin başında gelmektedir. İnsanlardaki bilinç değişimini sağlayacak en önemli unsurlardan biri de eğitimidir. Planlı, programlı ve verimliliği yüksek eğitim programları olmadan geçici tedbirlerle sorunu çözmek mümkün gözükmemektedir. Bu nedenle çevre sorunlarının en köklü ve kalıcı çözümü eğitim yoluyla insanları bilinçlendirmektir. Bu açıdan bakıldığında, günümüzde çevre bilincinin oluşturulması ve geliştirilmesi için çevre eğitime ihtiyaç duyulmaktadır.

Çevre eğitimiyle bireylerin bilişsel, duyuşsal ve psiko-motor öğrenme alanlarına hitap edilerek çevreye yönelik yeni bir tutum geliştirmeleri ve bu tutumların güçlü ve dengeli bir şekilde davranışa dönüşmesi amaçlanmaktadır.²⁵ Çevre eğitime erken başlanması, çevre bilincinin etkili ve kalıcı olmasını arttırdığı gibi okul öncesi ve okul döneminde oluşan ön bilinç, ilgi ve tutumlar ileriki yaşlarda istendik davranışların temelini oluşturmaktadır.²⁶ Genel hatlarıyla çevre eğitimiyle:

- Bireylerin ve sosyal grupların çevre sorunlarına karşı duyarlılık kazanmasını sağlayarak bilinç oluşturmak.
- Birey ve sosyal grupların çevrenin korunması ve iyileştirilmesine yönelik faaliyetlerde aktif rol almaya istekli olmalarını sağlayarak tutum oluşmak.
- Birey ve sosyal grupların çevre sorunlarının çözümü için gerekli yetenek ve beceri kazanmalarına yardım etmek.
- Birey ve sosyal gruplara çevre sorunlarının çözümüne aktif katkıda bulunma fırsatı vererek katılım sağlama becerilerinin gelişmesi sağlanır. ²⁷

Gelişim dönemlerine uygun yöntem ve tekniklerle yapılacak çevre eğitiminin çocuklarda çevre bilincinin oluşmasına katkı sağlayacağını ve yaşamları boyunca bu bilinçle hareket edeceklerini söylemek mümkündür.²⁸

2. İlahi Dinlerde Çevre Bilinci

Eğitimin en genel amaçlarından biri iyi insan yetiştirmesi ya da insanın iyileşme sürecinde ona katkı sağlamasıdır.²⁹ Din, insanların toplumsal ve bireysel yaşamlarını birçok yönden etkilediği gibi dini bir kültürün oluşmasını sağlamıştır. İnsanın yaşamı, içinde bulunduğu dini kültüre göre şekillenmekte ve davranışların çoğunda dini

²⁴ Şafak Kaypak, "Çevre Hukukunun Ulusal ve Uluslararası Boyutları", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 10 (2012), 206.

²⁵ Seçil Erökten- Nazmi Durkan, "Çevre Eğitimi Dersinin Öğrencilerin Çevreye Karşı Tutumları ve Davranışları Üzerine Etkileri", *Education Sciences* 5/4 (2010), 1864.

²⁶ Sibel Yoleri, "Çocuk ve Çevre: Okul Öncesi Çocuklar Arasında Çevre Bilinci Oluşturma", *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi* 34 (2012), 104.

²⁷ Zafer Yıldız, "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Ekolojik Temelli Çevre Eğitiminin Teorik Temelleri", *Toplum Bilimleri* 9/17 (2015), 286.

²⁸ Gökhan Uyanık, "Dönüşümsel Öğrenme Kuramına Dayalı Çevre Eğitiminin Çevre Sorunlarına Yönelik Tutum ve Duyarlılığa Etkisi", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 13/1 (2016), 763.

²⁹ Beyza Bilgin- Mualla Selçuk, *Din Öğretimi* (Ankara: Gün Yayıncılık, 1997), 30.

motifler bulunmaktadır. Bunun yanında dinlerde normatif değerler mevcuttur ve her din bu değerlerini bireylere aktarmak, benimsetmek ve kalıcı davranışlara dönüştürmek istemektedir.³⁰ Eğitimin temel amacı davranış geliştirerek insan yetiştirmektir; dinler de bu ortak amacı taşımaktadır.³¹ Detaylarda bazı farklılıklar olsa da tüm dinler insanlara evrensel değerler kazandırmayı amaçlamaktadır. İlahi dinler, yeryüzünü ve üzerinde yaşayan tüm varlıkların ilahi bir emanet olarak görülmesini istemiş, yaşayan bütün varlıklara karşı saygılı olmayı, çevreyi kirletmemeyi ve korumayı teşvik etmiştir.³²

Tüm inanç sistemleri öğretilerinin merkezine insanı yerleştirmektedir. Bu bağlamda dinin tüm kural ve öğretileri, insanın eğitim ve öğretimini amaçlar. İnsan, kendisini çevreleyen maddi ve manevi dünya hakkında bilgilendirilir hem metafizik hem de maddi dünyaya karşı tutum ve davranışları belirlenmeye ve tanımlanmaya çalışılır.³³ Bu açıdan dinler, insanın doğal çevreye bakışını yönlendirmeye ve onunla ilişkilerini düzenlemeye özel bir önem verir.

Her dinin bir ahlâk anlayışı vardır ve bu anlayış toplumdan topluma ve dinden dine değişiklik göstermektedir. Dinin ahlâki boyutunun ve dini inançların toplumsal düzene ilişkin değer yargılarının oluşmasında önemli bir yere sahip olduğu düşünüldüğünde, mevcut çevre sorunlarının aşılabilmesi için dinlerin bu konudaki yaklaşımlarının incelenmesi gerekmektedir. Kültürleri tanımlayan ve insan davranışlarına yön veren dinler, çevre bilinci oluşması için gerekli kaynakları sağlamaktadır.³⁴

İnsanların neden olduğu ekolojik sorunlar, kuşkusuz onların dünya hakkındaki fikirleriyle ilişkilidir. İnsanların içinde doğdukları ve yaşadıkları koşullar ve en az bunlar kadar önemli olan benimsedikleri ya da ait oldukları inançlar, ekolojik bakış açılarını belirlemede başat rolededir. İnsan ve çevre arasındaki mutlak etkileşimde, insanların tutumlarını belirleyen önemli parametreler zihinsel dünyaları ve inançlarıdır.³⁵

İlahi dinlerden olan Musevilik ve Hristiyanlık'ta, insanın, doğanın koruyucusu olarak, Yaratıcı tarafından çeşitli haklarla donatıldığı, doğanın, insanın hizmetine sunulduğu ve insanın doğanın efendisi olduğu yönünde söylemler bulunmaktadır.

³⁰ Şükrü Keyifli, "Eğitim ve Din Eğitimi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 13/2 (2013), 116.

³¹ Nebahat Göçeri, "Dinî Eğitim ile Din Eğitimi Kavramları Üzerine Bir Analiz Denemesi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 2/1 (2002), 56.

³² Halil İbrahim Bulut, "Semavi Dinlerin Ortak Ahlak Değerleri ya da Evrensel Değerler", *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2015), 77.

³³ Hasan Tanriverdi, "Din-Kültür İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 8/3 (2018), 596.

³⁴ Elif Ekinci, "İslâm Dini'nin Çevreye ve Çevre Sorunlarına Bakış Açısı", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 11/1 (2018), 132.

³⁵ Necmettin Özerkmen, "İnsan Merkezli Çevre Anlayışından Doğa Merkezli Çevre Anlayışına", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 42/1-2 (2002), 171.

İnsan merkezilik olarak tanımlanan bu görüşe göre, tüm doğal çevre ve içerdiği her şey insanlar için yaratılmıştır. İslâm inancında ise insanlar da dahil olmak üzere tüm yaratılmışlar Allah için yaratılmıştır. Tüm varlıkların değerini belirleyen Yaratıcı'nın kendisidir. İnsanın ve doğal çevrenin Yaratıcı'dan bağımsız bir anlamı yoktur. Bu noktadan hareketle İslâm'ın, içerdiği bazı insan merkezli ifadelerle rağmen, dayandığı Tevhid inancıyla bağlantılı olarak çevreyi algılayışında Allah merkezli bir din olduğunu söyleyebiliriz.³⁶

2.1. Yahudilik'te Tevrat-Çevre ilişkisi

Museviler'in kutsal kitabı olan Tevrat'ta geçen kıssa ve hikâyeler, insanı yüceltmekte ve insanı yeryüzündeki Tanrı olarak tasvir etmektedir.³⁷ Yine Tevrat'ta geçen "Göklerin öteleri Rab'bin(in)dir; ama o yeryüzünü insana verdi."³⁸ pasajıyla insanın doğal yaşamda üstün bir niteliğe sahip olduğu belirtilmiştir.

Tablo 1: Tevrat'ta Ekolojik Unsur Dağılımı: ³⁹

Toprak	Hava	Su	Bitkiler	Hayvan	Rüzgâr	Kirlilik	Salgın Hastalık	Öldürmemek	Denge	Toplam
13	15	30	11	15	1	8	6	8	1	108

Musevilikte çevrenin önemini Tevrat çerçevesinde incelediğimizde, 'insan için yaratılmış evren' fikrinden dolayı Musevilik'in katı bir insan merkezci anlayışı ortaya koyduğunu söyleyebiliriz. İnsan için yaratılmış evren fikri, insanı diğer tüm canlılardan ayrı ve üstün bir konuma yerleştirir; tüm evrenin insana hizmet için başka bir deyişle insanın yararı için yaratıldığı fikrine götürmektedir. Tevrat'ta yer alan ekolojik unsurlar ve söylemler bir bütün olarak değerlendirildiğinde, Musevilikte doğal çevrenin insandan bağımsız bir bütün olarak görülmediği, hatta birbirini tamamlayan unsurlar olarak değil, insanın hizmetinde ve hâkimiyetinde olduğu kabul edilmektedir.⁴⁰

2.2. Hristiyanlık'ta İncil-Çevre ilişkisi

Hristiyanlık, fiziksel çevre konusunda değerlendirildiğinde düalist bir yaklaşımın mevcudiyeti söz konusudur. Hristiyanlığın yayıldığı bölgelerde, Hristiyan olmadan önceki dönemlerde pagan inancına sahip olan insanlar, ağaçları, kuşları ve diğer doğal tabiat olaylarını koruyucu güçler olarak değerlendirmişlerdir. Pagan animizmini yıkmak için doğal nesnelere duygularının olmadığını savunan bir söylem, animizmin çöküşünden sonra da tabiatı, ruhundan koparmış ve tabiat artık bir obje

³⁶ Muhlise Canlı, *Kutsal Metinler Bağlamında Çevre ve Din İlişkisinin Sosyolojik Analizi* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü (2017), 66.

³⁷ Tekvin, 1:24-28

³⁸ Mezmurlar, 115:16

³⁹ Canlı, *Kutsal Metinler Bağlamında Çevre ve Din İlişkisinin Sosyolojik Analizi*, 77.

⁴⁰ Sevde Yaman, "Tevrat'a Göre İnsan Hayatı ve Onurunun Kutsallığı", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 5/2 (2016), 342.

olarak görülmeye başlamıştır.⁴¹ Bu açıdan bakıldığında doğa kutsal değildir ve dolayısıyla insanlar hiçbir vicdani sorumluluk hissetmeden doğayı kullanma hakkına sahiptir.

Bunun yanında İncil'de insanın doğa ve çevreyle ilişkisi ve sorumluluğu üzerinde de durulmaktadır. İncil, doğayı Tanrı'nın yaratımının bir parçası olarak kabul eder ve insanların doğayı Tanrı'nın yaratıcılığına saygı göstererek koruması gerektiğini vurgular. Yaradılış Kitabı'nda, Tanrı dünyayı yaratır ve insana onu yönetme sorumluluğunu verir. İnsanlar, dünyayı işleyip korumakla yükümlüdürler.⁴² İsa, doğa üzerinde mucizeler yapar ve Tanrı'nın yaratımının bir parçası olarak doğaya saygı gösterilmesi gerektiğini vurgular. Örneğin, İsa, deniz fırtınasını durdurur⁴³, suyu şaraba dönüştürür⁴⁴ ve balıkların bereketli bir şekilde avlanmasını sağlar.⁴⁵ Pavlus, Roma halkına yazdığı mektupta, insanların Tanrı'nın yarattığı dünya üzerinde "gerçekliğin görülmeyen niteliklerini" anlaması gerektiğini söyler.⁴⁶ Bu, doğanın, Tanrı'nın yaratıcılığının bir ifadesi olduğu anlamına gelir. İsa, "Tanrı'nın krallığına yaklaştınız." diyerek, insanların doğaya saygı göstererek ve onu koruyarak Tanrı'ya daha da yaklaşabileceklerini belirtir.⁴⁷ Bu pasajlar, doğanın Tanrı'nın yaratımının bir parçası olduğunu ve insanların doğayı koruyarak Tanrı'ya saygı göstermeleri gerektiği fikrini vurgular.

Tablo 2: İncil' de Ekolojik Unsur Dağılımı:⁴⁸

Toprak	Hava	Su	Bitkiler	Hayvan	Rüzgâr	Kirlilik	Salgın Hastalık	Öldürmemek	Denge	Toplam
5	4	4	6	3	12	4	1	6	0	45

İncil'de yer alan pasajlar, ekolojik unsur dağılımları ve Hristiyanlık tarihi bir bütün olarak ele alındığında, insanın doğal çevreyi emanet olarak görmeyi savunanların sayıca az olduğu, çoğunluğun ise doğaya egemenlik kurma çabası içinde olduğu gözlemlenmektedir. Eski Ahit'ten aktarılan yaratılış anlatısı ve Yeni Ahit'te geçen birçok ifade, Hristiyan bireylerin doğal çevreyle olan ilişkisini şekillendirmiştir ve bu ilişki genellikle doğaya egemen olma eğilimini yansıtmaktadır.⁴⁹

⁴¹ Halim Işık, "Hristiyan Düalist-Gnostik Bir Tarikat Olarak Bogomilizm ve Avrupa Heretik Toplumlarına Etkileri", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi* 6/1 (2017), 127.

⁴² Yaradılış, 2:15.

⁴³ Markos, 4:35-41

⁴⁴ Yuhanna, 2:1-11

⁴⁵ Luka, 5:1-11

⁴⁶ Romalılar 1:20

⁴⁷ Luka 5:19

⁴⁸ Canlı, *Kutsal Metinler Bağlamında Çevre ve Din İlişkisinin Sosyolojik Analizi*, 88.

⁴⁹ Ahmet Kavlak, "Hristiyanlıkta İncil Yorumlarının Tarihsel Kaynakları", *Kaygı. Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* 18/1 (2019), 248.

2.3. İslâm'da Kur'an-Çevre İlişkisi

Ekolojik sorunlar sadece insanları değil, ekolojik sistemin bir parçası olan diğer canlıları da (hayvanlar, bitkiler, vb.) etkilemektedir. Kur'an-ı Kerim "Dünya yalnızca insanların değil bütün canlılar içindir."⁵⁰ ayetiyle ekolojik dengenin bozulmasının etkisini insan dışındaki canlıların da yaşayacağına işaret etmektedir. Kur'an-ı Kerim'e göre insan, yaratılan tüm canlıların en şerefliisidir.⁵¹ Fakat bu yaratılış içinde insan ve diğer canlılar arasındaki mesafe çok fazla değildir. İnsanı diğer canlılardan ayıran özellik, yaratıcının planı içinde üstlendiği görev ve yerine getirdiği işlevlerdir.

Musevilik ve Hıristiyanlık inançlarının yaratılış anlatılarında insanı üstün varlık olarak görme eğiliminin bir benzerini Kur'an'da "Andolsun biz Âdemoğluna şan, şeref ve nimetler verdik; onları karada ve denizde taşıdık, kendilerine güzel güzel rızıklar verdik ve onları yarattıklarımızın çoğundan üstün kıldık."⁵² ifadesiyle yer almaktadır. İnsan, yaratılıştta ayrıcalıklı bir yere sahip olmakla birlikte, insan diğer canlılar karşısında despot olarak betimlenmediği gibi diğer canlıları da insanlar karşısında her türlü haktan yoksun bir köle gibi betimlememektedir. İnsanın çevreye yönelik gösterdiği saygı ve hürmet, onun değerli varlık oluşunu daha da yüceltmektedir. Çevreye olan saygı, insanın içerisindeki erdemleri yansıtmakta, doğayla uyum içinde yaşama bilincini güçlendirmekte ve insanın varoluşunu daha anlamlı kılmaktadır. İnsanın doğaya ve diğer canlılara yönelik saygı göstermesi, onun varoluşsal bağlamda anlamını derinleştirmekte ve ona özgü bir değer katmaktadır. "Yeryüzünde kıpırdayan hiçbir hayvan ve kanatlarıyla uçan hiçbir kuş yoktur ki sizin gibi bir ümmet olmasınlar. Biz Kur'an'da hiçbir şeyi eksik bırakmadık. Sonra Rablerinin huzurunda toplanacaklar."⁵³ ayetiyle insanla doğal çevresi arasındaki ilişkinin kurulduğu diğer canlıların da insanlar gibi ümmet olduğu vurgulanmaktadır.

İslâm inancında tüm yaşamı var eden suyun önemli bir yere sahip olduğunu belirtilen ayetler yer almaktadır. Bu ayetlere göre yaratıcı tüm varlıklara sudan can vermiştir.⁵⁴ İnsani ihtiyaçların belirli ölçüde tutulmasını insan sağlığı ve mutluluğu açısından da önemini "Yiyiniz, içiniz fakat israf etmeyiniz. Zira Allah israf edenleri sevmez."⁵⁵ ayetiyle belirtmiştir. "Biz, göğü, yeri ve bunların ikisi arasındaki hiçbir şeyi boşu boşuna yaratmadık."⁵⁶ ayetiyle evrendeki her şeyin belli bir denge gözetilerek yaratıldığı vurgulanmaktadır. Nitekim süreç içerisinde ilk bakışta gereksiz gibi görünen bitki ya da hayvanların doğanın dengesi için önemli olduğu fark edilmiştir. Ekosistemdeki canlıların birbirine bağımlı olması, bir türün soyunda meydana gelen değişikliğin diğerlerini de etkilemesi sonucunu doğurmaktadır. Örneğin, kuş gripi salgını nedeniyle tavukların ve kuşların yakılarak ya da gömülerek yok edilmesi,

⁵⁰ Rahman: 55/10

⁵¹ İsrâ: 17/70

⁵² İsrâ: 17/70

⁵³ En'am: 6/ 38

⁵⁴ Nur:24/45, Furkan:25/54, Secde:32/18

⁵⁵ Araf:7/31

⁵⁶ Sad:38/27

beslendikleri kenelerin popülasyonlarının artmasına yol açmıştır. Önceki dönemlerde nadir görülen kene ısırması sonucu ölümler bu dönemde artmıştır. “İnsanların elleriyle işledikleri yüzünden karada ve denizde bozulma (fesat) çıkar. Allah da belki geri dönerler diye yaptıklarının bir kısmının cezasını kendilerine daha bu dünyada tattırır.”⁵⁷ ayetiyle İslâm inancına göre ekolojik sorunların oluşmasına neden olan insanın, sorunların sonuçlarıyla hem bu dünyada hem de öteki dünyada karşılaşacağı belirtilmektedir.⁵⁸

Tablo3: Kur'an'da Ekolojik Unsur Dağılımı: ⁵⁹

Toprak	Hava	Su	Bitkiler	Hayvan	Rüzgâr	Kirlilik	Salgın Hastalık	Öldürmemek	Denge	Toplam
25	8	14	45	37	23	0	12	7	10	81

Kur'an-ı Kerim ekolojik unsurlar açısından incelendiğinde İslâm'ın antroposentrik bir din olduğunu söylemek zordur. Çünkü İslâm'da din ve Ahlâk kuralları bir bütündür ve bu kurallar arasında ayırım yoktur. İslâm'da din ve ahlâk kuralları, insanların hem kendi aralarındaki ilişkilerini hem de çevresindeki diğer varlıklarla olan ilişkilerini düzenler. İslâm inancına mensup bireyler, diğer varlıklara saygılı davranmakla yükümlüdürler. Başka bir deyişle, insanlar öncelikle Allah'a karşı, sonra da Allah tarafından yaratılan diğer tüm canlılara karşı sorumludurlar.

3. DKAB Eğitim Programında Çevre Eğitimi

Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersi ilkököl 4. sınıftan lise son sınıfa kadar okutulan zorunlu bir derstir. Türkiye'de din eğitimi tarihine baktığımızda, bu tarihi şekillendiren en önemli olayın Tevhid-i Tedrisat Kanunu olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁰ Bu kanunla birlikte eğitim sistemi din eğitimi merkezli olmaktan çıkmış ve din eğitimi öğretim programlarında yer alan derslerden biri haline gelmiştir.⁶¹ 1930-1949 yılları arasında Türkiye'de okullarda din derslerinin olmaması⁶² hem kamuoyunda hem de TBMM'de tartışmalara neden olmuştur. Bu tartışmaların ardından 1949 yılında ilkokullara seçmeli din eğitimi dersi konulması kararlaştırılmıştır.⁶³ İlkokullarla

⁵⁷ Rum:30/41

⁵⁸ Ayşe Yücel- Nahide Konak, “Derin ekoloji ve İslâm'da insan-doğa ilişkisi”, *NOSYON: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi* 8 (2021), 37.

⁵⁹ Canlı, *Kutsal Metinler Bağlamında Çevre ve Din İlişkisinin Sosyolojik Analizi*, 101.

⁶⁰ Halis Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi* (İstanbul: Dem Yayınları, 2014), 112.

⁶¹ Eyup Şimşek, “Çok Partili Dönemde Yeniden Din Eğitimi ve Öğretimine Dönüş Süreci (1946-1960)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 49 (2013), 392.

⁶² Fatih Genç, “Türkiye'deki Din Eğitimi Tarihi ve Bugünkü Durumu”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/1 (2012), 573.

⁶³ Şimşek, “Çok Partili Dönemde Yeniden Din Eğitimi ve Öğretimine Dönüş Süreci (1946-1960)”, 399.

başlayan bu değişikliği 1956'da ortaokul⁶⁴ ve 1968'de de liselere konulan din dersleri izlemiştir.⁶⁵

1982 yılına kadar seçmeli ders olarak okutulan Din Bilgisi dersi, 1982 Anayasası'nın 24. maddesine dayanılarak ilk ve ortaöğretim kurumlarında zorunlu ders haline getirilmiştir. 1982 yılında hazırlanan öğretim programı, 2000 yılına kadar orijinal çerçevesini korunarak amaç ve hedefler de dahil olmak üzere birçok açıdan değişikliğe uğramıştır. Bu değişikliklerle bir yandan öğretim programının ülkedeki kültürel ve sosyal yapıya uyumlu hale getirilmesi amaçlanırken, diğer yandan dünyadaki din eğitimi alanındaki gelişmeler takip edilmeye çalışılmıştır.⁶⁶

2000 yılında din eğitimi öğretim programı önemli ölçüde değiştirilerek Ankara Modeli adı verilen sisteme geçilmiştir. Din Öğretimi Genel Müdürlüğü tarafından geliştirilen öğretim programıyla önceki programların tekrarından kaçınılmış, DKAB dersleri içerisinde bir bütünlük oluşturulmaya çalışılmıştır.⁶⁷ Bu öğretim programının en önemli özelliklerinden biri dünyada değişen eğitim ve öğretim yöntemlerinin de etkisiyle programdaki temel anlayışın tek dinli olmaktan çıkarılıp dinler arası hale getirilmiş olmasıdır. 2000, 2005 ve 2006 yılında revize edilen din öğretimi programı 2010 yılında tekrar ele alınarak mezhepler üstü din eğitimi modeline geçilmiştir.⁶⁸ 2018 yılında tekrar revize edilen ve 2019 yılında uygulamaya geçirilen DKAB öğretim programında ayrıntılara fazla girilmeden sade bir anlatım tercih edilmiştir. Önceki programlardaki davranışçı yaklaşım yerine yapılandırmacı bir yaklaşım tercih edilerek öğrenciyi daha aktif kılan bir yapı benimsenmiştir.⁶⁹

DKAB dersi müfredatı (4-12. sınıflar) her sınıf düzeyinde üniteler, konular ve kazanımlar şeklinde yapılandırılmıştır. Bu müfredatta yer alan konular ve kazanımlar incelenmiş ve çevre bilincine yönelik kazanımları hedefleyen konuların dağılımı aşağıda sunulmuştur.

- 4. sınıf DKAB dersinin 5. ünitesi, "Din ve Temizlik" başlığıyla adlandırılmıştır. Bu ünite, günlük hayattan örnekler verilerek temizlik bilincini pekiştirmeyi hedefleyen konular içermektedir. Ünite, İslam Dini ve Temizlik, Bedenimi ve Giysilerimi Temiz Tutarım, Evimi ve Okulumu Temiz Tutarım, Çevremi Temiz

⁶⁴ Beyza Bilgin, *Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri* (Ankara: Emel Matbaası, 1980), 62.

⁶⁵ MEB Tebliğler Dergisi" (1967). <http://tebligler.meb.gov.tr/index.php/tuem-sayilar/viewcategory/31-1967>. Erişim Tarihi: 29.12.2022

⁶⁶ Furat, "İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Çevre Konularına Ayrılan Yer Üzerine Bir Değerlendirme", 370.

⁶⁷ Recai Doğan- Nurullah Altaş, "Din Öğretiminde Yeni Yöntem Tartışmalarında Kuramdan Uygulamaya: İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programları (Ankara Modeli)", *Değerler Eğitimi Dergisi* 2/5 (2004), 25.

⁶⁸ Pınar USTA Doğan, "Mezhepler Üstü Bir Program Tasarımının Nitelikleri Üzerine Nitel Bir Çalışma", *Kırıkkale İslâmi İlimler Fakültesi Dergisi* 2/3 (2017), 130.

⁶⁹ Hayati Tetik, "İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi 2010-2018 Öğretim Programı Ünite ve Kazanımları Üzerine Bir Değerlendirme", *Universal Journal of Theology* 3/1 (2018), 83.

Tutarım gibi alt başlıklar ele alınmaktadır. Bu konular, ayetler ve hadisler gibi ana kaynaklar ve temizliği teşvik eden atasözleriyle birlikte anlatılmaktadır. Ünite, kazanımlar açısından ibadet-temizlik arasındaki ilişkiyi vurgulamakta ve abdest alma pratiği üzerinde durmaktadır. Temizlik kavramı ibadetin bir parçası olarak ele alınmakta ve ahlaki güzellikle manevi temizlik arasındaki bağ kurulmaya çalışılmaktadır. Bu bağlamda, öğrencilerin ev, okul ve çevre temizliğinin önemini anlamaları ve benimsemeleri hedeflenmektedir. Ünite, temizlik konusununla öğrencilerin öz bakım becerilerini geliştirmeyi de amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, yemek öncesi ve sonrası el ve ağız temizliği, beden ve kıyafet temizliği gibi konular da ele alınmaktadır. Öğrencilerin hijyen alışkanlıkları kazanmaları ve sağlıklı yaşam için gerekli temizlik uygulamalarını öğrenmeleri hedeflenmektedir.

- 5. sınıf DKAB öğretim programında çevre konusuna direkt olarak ayrılmış bir ünite bulunmamaktadır. Bununla birlikte, diğer ünitelerin içinde çevreyle ilgili konulara değinilmektedir. Örneğin, "Ramazan ve Oruç" ünitesinde, oruç ibadeti sırasında toplumdaki bireylere ve çevreye karşı saygının önemi anlatılmaktadır. Bu bağlamda, uzun süren açlık periyodunda yiyeceklerin önemi vurgulanırken, toprağın korunması için yapılması gerekenler üzerinde de durulmaktadır. "Adap ve Nezaket" ünitesinde, toplumsal hayatta nezaket kurallarına uygun davranışların sergilenmesinin önemi vurgulanarak yaşanan ortamların temiz ve düzenli kullanılmasının gerekliliğine dikkat çekilmektedir. Temiz bir çevre ve düzenli bir ortamın sağlanmasının hem toplumun refahına katkı sağlayacağı hem de kişiler arasındaki ilişkilerin sağlıklı ve saygılı bir şekilde sürdürülmesine yardımcı olacağı belirtilmektedir. Ayrıca, "Hz. Muhammed ve Aile Hayatı" ünitesinde de tüketimin aşırılığında kaçınılması gerektiği ve israfın kötülüğü üzerinde durulmaktadır. Bu ünite, Hz. Muhammed'in davranışları üzerinden sınırlı kaynakların doğru ve dengeli bir şekilde kullanılmasının önemini vurgulamaktadır.
- 6. Sınıf DKAB öğretim programında çevreyle ilgili ayrı bir ünite olmamasına rağmen, bazı ünitelerde çevre konularına değinilmektedir. Örneğin, "Zararlı Alışkanlıklar" ünitesi içinde sigaranın ağız ve beden temizliği üzerindeki olumsuz etkileri ve çevreye verdiği zararlar vurgulanmaktadır. Bu ünite, öğrencilerin sağlıklı yaşam bilincini geliştirmelerine ve çevresel etkileri anlamalarına yardımcı olmayı amaçlamaktadır. Sigara kullanımının zararlarının yanı sıra, sigaranın çevreye olan olumsuz etkilerine de dikkat çekilerek öğrencilerin çevre dostu davranışlar sergilemeleri teşvik edilmektedir. Ayrıca, "Namaz" ünitesi içinde de boy abdestinin manevi temizlenme yanında kişisel temizlikle olan ilişkisine değinilmektedir. Bu ünite, öğrencilere kişisel hijyenin önemini anlatırken, temizlik alışkanlıklarının sadece bedensel sağlık açısından değil aynı zamanda çevreyle olan ilişkilerimizi etkileyen bir faktör olduğunu vurgulamaktadır. Öğrencilere, temizlik bilincini geliştirerek hem kendi sağlıklarını korumaları hem de çevrenin temiz ve sağlıklı

kalmasına katkıda bulunmaları konusunda rehberlik edilmektedir.

- 7. sınıf DKAB öğretim programında çevreyle ilgili özel bir ünite bulunmamasına rağmen, "Ahlâki Davranışlar" ünitesi içerisinde sorumluluk kavramı ele alınarak kişinin hem sosyal hem de fiziksel çevreye karşı olan sorumlulukları üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda, çevrenin korunması, doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı, çevre kirliliğinin önlenmesi gibi konular ele alınmaktadır. Öğrencilerin çevresel sorunlar hakkında farkındalık kazanması ve çözüm odaklı düşünme becerilerini geliştirmesi hedeflenerek öğrencilere günlük yaşamlarında çevreyle uyumlu hareket etmenin önemi vurgulanmakta ve bu davranışların toplumsal bir sorumluluk olduğu üzerinde durulmaktadır.
- 8. sınıf DKAB öğretim programı içerisinde çevreyle doğrudan ilişkili bir ünite bulunmamasına rağmen, "Din ve Hayat" ünitesinde çevresel konulara dolaylı olarak değinilmektedir. Bu ünite, dinin birey ve toplum ilişkisi üzerindeki etkisini anlamayı hedeflerken aynı zamanda öğrencilere çevreyle ilgili duyarlı ve dengeli davranışları benimsemeleri için bilgi sunmaktadır. Bu ünite, çevre konularına ilgili ayetler ve hadisler üzerinden vurgu yapılmaktadır. Öğrencilere, çevrenin Allah'ın yaratımının bir parçası olduğu, doğal kaynakların sürdürülebilir şekilde kullanılması gerektiği ve çevre kirliliği ile mücadelede aktif rol almanın önemi gibi konular anlatılmaktadır.
- 9. sınıf DKAB öğretim programında fiziki çevreyle ilgili özel bir ünite bulunmamasına rağmen "Gönül Coğrafyamız" ünitesinde, İslâm medeniyetinin dünyanın çeşitli bölgelerinde insan ve doğaya hizmet eden eserlerine odaklanılmakta, çevrenin sosyal ve kültürel boyutlarına değinilerek çevre konusu ele alınmaktadır. Ünite, İslâm medeniyetinin inşa ettiği yapılar ve diğer eserler incelenerek, bu eserlerin fiziki çevre üzerindeki etkisi ve çevreyle olan uyumu üzerinde durulmaktadır. Ünite içerisinde, öğrencilere İslâm medeniyetinin çevreyle ilişkisi hakkında detaylı bilgiler sunulurken çevrenin korunması ve temiz tutulmasının önemi vurgulanmaktadır. Öğrencilere çevre bilincinin geliştirilmesi için çeşitli örnekler ve pratik bilgiler aktarılmaktadır. Ayrıca, İslâm medeniyetinin çevreye olan duyarlılığı üzerinden günümüzde çevreyi koruma ve sürdürülebilirlik konularına nasıl katkı sağlanabileceğini düşünmeleri teşvik edilmektedir.
- 10. sınıf DKAB öğretim programında 'Din ve Hayat' ünitesinde İslâm dininin çevre sorunlarına yaklaşımı ve çözüm önerileri değerlendirilmektedir. Bu ünite, çağımız dünyasında doğal kaynakların sınırlı olduğu, teknolojik ilerlemelerin insan nüfusu ve çevre sorunları üzerinde artan bir etkisi olduğu gerçeği ele alınmaktadır. Bu bağlamda, çevrenin korunması ve gelecek nesillere sağlıklı bir çevre bırakılmasının toplumun ve bireylerin ortak sorumluluğu olduğu vurgulanmaktadır. Ünite, İslâm dininin çevreyle ilişkisi ve çevre sorunlarına yönelik İslâmî bakış açıları ayrıntılı bir şekilde ele alınmakta çevre konusunda İslâm dininin öğretileri, insanın çevreye karşı sorumlulukları ve

doğal kaynakları israf etmeden kullanmanın önemi üzerinde durulmaktadır. Ünite de aynı zamanda İnsanın doğayla uyumlu bir şekilde yaşaması, her şeyin yaratıcısı olan Allah'ın emirlerine uygun davranması ve doğal dengeyi bozacak faaliyetlerden kaçınması öğütlenmektedir.

- 11. sınıf DKAB öğretim programında fiziksel çevreyle ilgili konulara doğrudan yer verilmemektedir. Ancak, "Kur'an'da Bazı Kavramlar" ünitesi içerisinde iyi, doğru ve güzel davranışlar ele alınırken, İslâm'ın çevreye verdiği önem ve kaynakların kullanımı sırasında israfın önlenmesi gibi konular da işlenmektedir. Ünite, öğrencilere İslâm dininin temel kavramlarını anlamalarını sağlayarak, İslâm'ın çevreyle ilişkisini ve çevre koruma konusundaki öğretilerini derinlemesine keşfetme fırsatı sunmaktadır. Ünite de öğrencilere İslâm'ın çevreyle ilişkisini anlatılırken, ayetler ve hadisler aracılığıyla çevre koruma, sürdürülebilirlik ve ekolojik denge gibi konularda ele alınmaktadır. Öğrenciler bu ünite de, İslâm'ın çevreyi koruma hususundaki öğretilerini anlamak ve bunları günlük hayatlarına entegre etmek için günlük hayattan örnekler bulmaktadır. Bu sayede çevre sorunlarına karşı duyarlılık geliştirerek, çevreyi koruma ve sürdürülebilirlik değerlerini anlama gibi yeni bir bakış açılarını edinmekte bunun yanında çevreye yönelik bilinçli eylemler gerçekleştirmek adına gerekli olan bilgi ve anlayış kazanmaktadır.
- 12. sınıf DKAB öğretim programında 'Güncel Dini Meseleler' ünitesinde dolaylı yoldan fiziki çevre konusuna değinilmektedir. Ünite de öğrencilere gıda maddelerinin temizliği ve korunması, yaşamın korunması için fiziki çevrenin hayati önemi ve çevre sorunlarının çözümünde farklı uzmanlık alanlarına başvurulması gerekliliği gibi konular anlatılmaktadır. İslam dininde gıda hijyeni ve temizliğinin büyük önem taşıdığına değinilerek ilgili hadisler ve öğretiler üzerinden bilgiler verilmektedir. Ünite de, İslam dininde hayatın kutsallığı vurgulanmakta ve insanların yaşamlarını sürdürebilmeleri için sağlıklı bir çevreye ihtiyaçları olduğu anlatılmaktadır. Bu çerçevede, çevre kirliliği, doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı ve ekolojik denge konularına değinilmektedir. Ünite de ayrıca, çevre sorunlarının çözümünde farklı uzmanlık alanlarına başvurma gerekliliği de vurgulanarak İslam dininde bilginin önemi, çevre sorunlarının çözümünde bilimsel ve teknolojik uzmanlığın nasıl değerlendirilmesi gerektiği anlatılmaktadır. Öğrencilerin çevre sorunlarına ilişkin çok disiplinli bir yaklaşımı benimsemeleri teşvik edilmekte ve bu sorunların çözümünde dinî, bilimsel ve teknolojik kaynakların bir arada kullanılmasının önemi vurgulanmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çevre sorunları çok farklı boyutlara sahip olduğu için çözümü de çok boyutlu olacaktır. Bu nedenle çevre sorunlarının çözümü için çevre eğitime, farklı alanlarda çalışmalara ve disiplinler arası bir eğitim yaklaşımına ihtiyaç duyulmaktadır. Çevre sorunlarının çözümünüyle alakalı teknolojik ve hukuki alanlarda önlemler alınsa bile sürdürülebilir bir çevre eğitimi sağlanmadan çevre sorunlarının çözümü hedefine

ulaşılamayacağı kabul edilmelidir. Ülkemizde ilkokul, ortaokul ve lise programlarında sadece çevre eğitimini hedefleyen bir ders bulunmamaktadır. Çevre bilinci kazandırmaya yönelik konular ilkokul, ortaokul ve liselerde DKAB, hayat bilgisi, fen bilgisi, sosyal bilgiler, biyoloji vb. derslerin içinde yer almaktadır.

Ülkemizde DKAB dersi ilkokul yaklaşık 10 yaşından itibaren yani 4. sınıftan lise son sınıfa kadar okutulan zorunlu dersler arasında yer almaktadır. DKAB dersi, öğrencilerde çevre bilincinin oluşturulması ve geliştirilmesinde önemli bir rol oynayabilecek konumdadır. Çünkü erken yaşlarda oluşan değer yargıları ve tutumlar, çocukların bu konularda bilinçlerinin gelişmesinde etkili olmaktadır. DKAB dersi öğretim programının vizyonunda “Dinin hayatı anlamlandırmadaki rolünü fark eden; milli, manevi ve Ahlâki değerleri benimseyen bireyler yetiştirmek” olarak ifade edilmiş olmakla birlikte, vizyon belgesinde çevreyle alakalı herhangi bir ifade yer almamaktadır.

DKAB 4. ve 12. sınıflar öğretim programında yapılan içerik analizi sonucunda 4. sınıf haricindeki sınıflarda çevre bilincini oluşturmaya yönelik müstakil bir ünite veya konu başlığı bulunmamaktadır. Örgün eğitim kurumlarında ilk kez din eğitimiyle karşılaşacak olan 4. sınıf öğrencilerinde çevre bilinci oluşturmaya yönelik eğitimin verilmesi oldukça önemlidir. 5. sınıf Ramazan ve Oruç ünitesinde oruç tutmanın bireylerin çevrelerine karşı saygılı olmalarına ve yiyeceklerin önemini kavramalarına yardımcı olabileceği vurgulanmıştır. Adap ve Nezaket ünitesinde çevrenin temizliği ve düzeninin hem insan sağlığı hem de çevrenin sürdürülebilirliği açısından büyük önem taşıdığı, bu nedenle, çevreyle ilgili farkındalığın artması ve insanların bu konuda sorumluluk almaları gerektiği vurgulanmaktadır. 6. sınıf öğretim programlarında çevre bilinci bağlamında beden, elbise, çevre temizliği, tabiatın emanet olduğu, evrenin bir ölçü ve denge üzere yaratıldığı gibi konulara vurgular yapılmış olsa da bu yeterli değildir. 7. sınıfta çevre konusu ahlâki değer ve sorumluluk üzerinden anlatılmaktadır. Ünite kapsamında ahlâki değerlerin önemi de ele alınarak İslâm dinindeki ahlâki değerlerin çevre konusunda da doğru davranışlar sergilemeyi gerektirdiği üzerinde durulur. Doğayı korumak, israf etmemek, kaynakları verimli kullanmak gibi davranışlar ahlâki değerlerle uyumlu olduğundan bahsedilir. 8. sınıflarda çevre konusu, ağırlıklı olarak yaşanan sosyal çevre olarak ele alınmıştır.

9. sınıflarda İslâm medeniyetinin sosyal çevreyi güzelleştiren eserlerine değinilmiştir. ‘Gönül Coğrafyamız’ ünitesinde İslâm mimarisinin çevre üzerindeki etkisi ve medeniyetin kültürel etkileri konuları işlenmektedir. Bu ünite, öğrencilere İslâm medeniyetinin insanlığa katkılarını ve bu medeniyetin çevresel etkilerini anlatarak, öğrencilerin İslâm medeniyeti hakkında bilgi sahibi olmalarını ve tarihsel perspektiften düşünebilmelerini amaçlamaktadır. 10. sınıflarda çevre sorunlarına neden olan insan davranışlarına değinilmekte ve doğanın korunmasının önemi vurgulanmaktadır. İslâmi perspektiften bakıldığında insanların doğaya karşı sorumluluklarına da değinilen derste konulara ilişkin örnekler verilerek, öğrencilerin çevre sorunları hakkında farkındalık kazanmaları ve çevre dostu davranışlar sergilemeleri amaçlanmaktadır. Ayrıca İslâm dininin çevreye saygı göstermeyi,

doğanın korunmasını ve çevre sorunlarının çözümüne katkıda bulunmayı önemli bir değer olarak benimsediği üzerinde durulmaktadır.

11. sınıflarda doğanın yaratılışındaki dengenin ve işleyişinin Allah'ın gücü ve kudretinin bir göstergesi olduğu belirtilmektedir. Bu nedenle, insanların doğayı koruma sorumluluğu olduğu, kaynakların israf edilmesi, tüketilmesi ve doğaya zarar verilmesinin İslâm dininde hoş karşılanmadığı ifade edilmektedir. Bu konuda öğrencilerde, çevre sorunlarına neden olan davranışların ve alışkanlıkların farkına varmaları hususunda bilinç oluşturmaya çalışılmaktadır. 12. sınıf "Güncel Dini Meseleler" ünitesinde dolaylı yoldan fiziki çevre konusuna değinilmektedir. Yiyecek ve su kaynaklarımızın temizliği de dahil olmak üzere günlük hayatımızda hijyen ve temizliği korumanın önemini anlatılarak doğal kaynakları korumanın ve çevreyi korumanın önemini vurgulamaktadır

2018 4-12. sınıf DKAB öğretim programlarında çevre konusuyla alakalı çok fazla ünite olmasa da öğrencilerde çevre bilincini oluşturmaya yönelik konu ve kazanımların az da olsa olduğu tespit edilmiştir. Çevre konusu daha çok namaz için mekân, elbise ve beden temizliği ya da yaşanan çevre ekseninde ele alınmıştır. Çevre temizliğinden bahsedilmekle birlikte, çevre kirliliği, nedenleri ve zararları konusu detaylı şekilde incelenmemiştir. Her şeyin Allah tarafından yaratıldığı, bu dünyada yapılan olumsuz davranışlarla alakalı insanların mutlaka hesaba çekileceği ve aşırı tüketimin zararları hakkında bilgiler verilse de eldeki verilerden hareketle mevcut DKAB öğretim programlarının öğrencilere çevre bilinci kazandıracak tutum ve davranış kalıpları geliştirecek bir program olduğu tam olarak söylenemez. İslâm'ın temel kaynakları olan Kur'an-ı Kerim ve hadislerde toplumu yakından ilgilendiren çevre ve doğaya ilişkin önemli bir birikim mevcutken ilgili konu ya da kazanımların DKAB öğretim programında hak ettiği yeri almamıştır.

Dinlerin ve özelde İslâm'ın çevreye verdiği değer açıkça ortada iken DKAB öğretim programlarında bu konunun nerdeyse yüzeysel olarak anlatılması problemin çözümüne katkı sağlamaktan uzaktır. Bu nedenle örgün eğitim DKAB derslerinde Kur'an ve hadis ekseninde bütüncül çevre bilinci oluşturabilmek için yeni çalışmalar ortaya konulmalı, çevre konularına her sınıfta bir ünite ayrılmalı ve öğretim programlarının içeriği bu şekilde tekrar oluşturulmalıdır. DKAB öğretim programında çevre duyarlılığını artırmak için yaptığımız öneriler şu şekildedir:

- **Doğa ve çevrenin önemi:** Bu konuda, doğanın insanlar için ne kadar önemli olduğu, doğanın güzelliklerinin korunması, doğanın sunduğu nimetlerin farkında olunması ve doğanın korunmasının bir insanlık görevi olduğu vurgulanmalı ayrıca doğanın yaratılışındaki amaç ve insanın doğadaki yerine de daha kuvvetli bir şekilde değinilmelidir.
- **İnsanın çevreye olan sorumluluğu:** Bu konuda, insanların doğal kaynakları kullanırken sorumlu davranması, doğaya zarar vermemesi, çevreyi temiz tutması, atık üretimini minimum düzeyde tutması, doğaya saygılı davranması

gibi konular ele alınarak insanların doğaya karşı sorumluluklarını anlamaları ve doğayı korumak için aktif bir şekilde çalışmalarını gerektiği vurgulanmalıdır.

- **Sürdürülebilir kalkınma ve ekolojik denge:** Sürdürülebilir kalkınmanın ne olduğu, doğal kaynakların nasıl kullanılması gerektiği, doğal kaynakların tükenmesi ve çevre kirliliği gibi sorunların nasıl önlenmesi gerektiği ve ekolojik denge kavramı gibi konulara sıklıkla vurgu yapılmalıdır.
- **Çevrenin korunması ve temiz tutulması:** Çevrenin temiz tutulması, su kaynaklarının korunması, hava kirliliğinin önlenmesi ve çevre kirliliğinin etkileri gibi konular ele alınarak öğrencilere, doğaya zarar vermeyecek şekilde atık yönetimi ve geri dönüşüm hakkında bilgiler verilmelidir.
- **Atık yönetimi ve geri dönüşüm:** Bu konu müstakil bir kazanım olarak değerlendirilip atıkların doğru şekilde yönetilmesi ve geri dönüşümün önemi, atık üretimini azaltmanın yolları gibi konular ele alınmalıdır. Öğrencilerin, atıkların doğaya ve insan sağlığına verdiği zararları anlamaları ve atıkların doğru şekilde yönetilmesi için neler yapabilecekleri hakkında bilgi edinmeleri hedeflenmelidir.
- **İklim değişikliği ve küresel ısınma:** İklim değişikliği, küresel ısınma ve bunların etkileri gibi konular ele alınarak öğrencilerin, iklim değişikliğinin nedenleri, etkileri ve bu sorunlarla mücadele etmenin yollarının öğretilmesi hedeflenmelidir.
- **Yenilenebilir enerji kaynakları:** Hidrolik, güneş, jeotermal ve rüzgâr gibi enerji kaynakları hakkında bilgi verilerek bu enerji kaynaklarının önemi, yenilenebilir enerjinin çevre dostu olduğu gibi konular ele alınmalıdır. Öğrencilerin, yenilenebilir enerjinin kullanımının artırılmasının neden gerekli olduğunu anlamaları ve gelecekteki enerji ihtiyacının bu şekilde karşılanabileceği hakkında tutum kazanmaları hedeflenmelidir.
- **Hayvan hakları ve hayvanların korunması:** Hayvan hakları, hayvanların korunması ve hayvanların doğal yaşam alanlarının korunması gibi konuların ele alınarak öğrencilerin, hayvanların önemi ve hayvanlara karşı insancıl davranmanın gerekliliği hakkında bilgi edinmeleri ve hayvanların korunması için neler yapabilecekleri konusunda farkındalık kazanmaları hedeflenmelidir.

Bugün dünyada yaşanan çevre felâketlerine baktığımızda insanların yeryüzündeki hassas dengelerle uyumsuz yaşadığını, mevcut kaynaklarla sömürü ve tüketime dayalı bir ilişki geliştirdiğini söylemek mümkündür. Mevcut durum, ağaçların kesilmemesi ya da çöplerin sokağa atılmaması gibi davranışların iyileştirilmesiyle önlenebilecek aşamanın ötesine geçmiştir. Kur'an-ı Kerim'den temizliğe, ağaç kesilmemesine, hayvanları korumaya matuf ayetler ya da israfın kötülüğünü anlatan hadis rivayetleri yapmanın yanında çözüm üretme safhasında davranışlara ek olarak zihniyete odaklanmamız, eylemlerle birlikte değer ve inançları gündeme taşımamız gerekmektedir. Çünkü bunalımın merkezinde değerler erezyonu ve bilinç kirlenmesi yatmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akıncı, Müslüm. *Oluşum ve Yapılanma Sürecinde Türk Çevre Hukuku*. İzmit: Kocaeli Kitap Kulübü Yayınları, 1996.
- Aybey, Salih. "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4-8. Sınıf) ve İhtiyaç Odaklı Kur'an Kursları Öğretim Programlarında Çevre Bilincini Oluşturmaya Yönelik Kazanımlar Üzerine Bir Değerlendirme". *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 7/1 (2021), 262-288.
- Ayhan, Halis. *Türkiye'de Din Eğitimi*. İstanbul: Dem Yayınları, 2014.
- Ayvaz, Yaşar. *Çevre Eğitiminde Temel Kavramlar El Kitabı*. İzmir: Çevre Eğitim Merkezi Yayınları, 1998.
- Bahçekapılı, Mehmet. *Türkiye'de Din Eğitiminin Dönüşümü (1997-2012)*. İstanbul: İlke Yayınları, 2014.
- Bilgin, Beyza. *Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri*. Ankara: Emel Matbaası, 1980.
- Bilgin, Beyza- Selçuk, Mualla. *Din Öğretimi*. Ankara: Gün Yayıncılık, 1997.
- Bulut, Halil İbrahim. "Semavi Dinlerin Ortak Ahlak Değerleri ya da Evrensel Değerler". *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2015), 65-81.
- Canlı, Muhlise. *Kutsal Metinler Bağlamında Çevre ve Din İlişkisinin Sosyolojik Analizi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- Demir, Ebru- Yalçın, Hüseyin. "Türkiye'de Çevre Eğitimi". *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi* 2 (01 Temmuz 2014), 7-18.
- Deniz, Müjgan. "Sanayileşme Perspektifinde Kentleşme ve Çevre İlişkisi". *Coğrafya Dergisi* 19 (2011), 95-105.
- Doğan, Pınar Usta. "Mezhepler Üstü Bir Program Tasarımının Nitelikleri Üzerine Nitel Bir Çalışma". *Kırkkale İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2/3 (2017), 127-154.
- Doğan, Recai- Altaş, Nurullah. "Din Öğretiminde Yeni Yöntem Tartışmalarında Kuramdan Uygulamaya: İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programları (Ankara Modeli)". *Değerler Eğitimi Dergisi* 2/5 (2004), 23-38.
- Ekinci, Elif. "İslam Dini'nin Çevreye ve Çevre Sorunlarına Bakış Açısı". *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 11/1 (2018), 129-140.
- Erökten, Seçil- Durkan, Nazmi. "Çevre Eğitimi Dersinin Öğrencilerin Çevreye Karşı Tutumları ve Davranışları Üzerine Etkileri". *Education Sciences* 5/4 (2010), 1861-1867.
- Ertürk, Selahattin. *Eğitimde Program Geliştirme*. Ankara: Edge Akademi Yayıncılık, 2016.
- Furat, Ayşe Zişan. "İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Çevre Konularına Ayrılan Yer Üzerine Bir Değerlendirme". ed. Fahri Kayadibi. 369-379. İstanbul: Yalın Yayıncılık, 2008.
- Genç, Fatih. "Türkiye'deki Din Eğitimi Tarihi ve Bugünkü Durumu". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/1 (2012), 569-585.
- Geray, Cevat. *Çevre İçin Eğitim. İnsan Çevre Toplum*. ed. Ruşen Keleş. Ankara: İmge Yayınları, 1992.

- Göçeri, Nebahat. "Dinî Eğitim ile Din Eğitimi Kavramları Üzerine Bir Analiz Denemesi". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 2/1 (2002), 47-76.
- Güneş, Abdurrahman. "Sosyolojik Olarak Din ve Toplum İlişkileri". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 24/1 (2016), 153-164. <https://doi.org/10.18069/fusbed.06220>
- Işık, Halim. "Hıristiyan Düalist-Gnostik Bir Tarikat Olarak Bogomilizm ve Avrupa Heretik Toplamlarına Etkileri". *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi* 6/1 (2017), 109-187.
- Karabıçak, Mevlüt- Armağan, Ramazan. "Çevre Sorunlarının Ortaya Çıkış Süreci, Çevre Yönetiminin Temelleri ve Ekonomik Etkileri". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 9/2 (2004), 203-228.
- Karakurt, Safiye Tansu. *Çevre Hakkı ve Türkiye'de Çevre Hakkının Korunmasında Yerel Yönetimlerin Rolü*. Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Karbuz, Sohbet. "Sürdürülebilir Kalkınmanın Zaman Yolculuğu". *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi* 198 (2002), 9-13.
- Kavlak, Ahmet. "Hıristiyanlıkta İncil Yorumlarının Tarihsel Kaynakları". *Kaygı. Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* 18/1 (2019), 240-256. <https://doi.org/10.20981/kaygi.539706>
- Kaypak, Şafak. "Çevre Hukukunun Ulusal ve Uluslararası Boyutları". *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 10 (2012), 205-242.
- Keyifli, Şükrü. "Eğitim ve Din Eğitimi". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 13/2 (2013), 31-54.
- Köylü, Mustafa. "Çevre Sorunlarından Çevre Eğitime". *Eskiyeni* 21 (2011), 56-64.
- Metin, Osman- Ünal, Şükriye. "İçerik Analizi Tekniği: İletişim Bilimlerinde ve Sosyolojide Doktora Tezlerinde Kullanımı". *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 22/Özel Sayı 2 (2022), 273-294.
- Nihal Kırkpınar Özsoy- Çini, Poyraz. "Antroposentrik Küresel Çevre Politikalarının Ekosentrik Çevre Etiği Görüşü Çerçevesinde Değerlendirilmesi". *Alternatif Politika* 12/1 (2020), 20-49.
- Özerkmen, Necmettin. "İnsan Merkezli Çevre Anlayışından Doğa Merkezli Çevre Anlayışına". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 42/1-2 (2002), 167-185.
- Sak, Ramazan vd. "Bir Araştırma Yöntemi Olarak Doküman Analizi". *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi* 4/1 (2021), 227-256.
- Sönmezoğlu, Faruk- Bayır, Özgün ERLER. "Çevre Sorunlarına İlişkin Uluslararası Rejimler". *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 47 (2013), 247-289.
- Şimşek, Eyüp. "Çok Partili Dönemde Yeniden Din Eğitimi ve Öğretimine Dönüş Süreci (1946-1960)". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 49 (2013), 391-414.

- Tanrıverdi, Hasan. "Din-Kültür İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme". *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 8/3 (2018), 595-601.
- Tetik, Hayati. "İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi 2010-2018 Öğretim Programı Ünite ve Kazanımları Üzerine Bir Değerlendirme". *Universal Journal of Theology* 3/1 (2018), 64-86.
- Tunç, Ayşegül Özbebek vd. "Çevresel Farkındalık". *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 47 (2013), 14.
- Uyanık, Gökhan. "Dönüşümsel Öğrenme Kuramına Dayalı Çevre Eğitiminin Çevre Sorunlarına Yönelik Tutum ve Duyarlılığa Etkisi". *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 13/1 (2016), 760-784.
- Yaman, Sevede. "Tevrat'a Göre İnsan Hayatı ve Onurunun Kutsallığı". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 5/2 (2016), 338-354.
- Yazıcı, Mehmet. "Değerler ve Toplumsal Yapıda Sosyal Değerlerin Yeri". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 24/1 (2016), 209-223.
<https://doi.org/10.18069/fusbed.10221>
- Yıldız, Zafer. "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Ekolojik Temelli Çevre Eğitiminin Teorik Temelleri". *Toplum Bilimleri* 9/17 (2015), 275-296.
- Yolcu, Sibel. "Çocuk ve Çevre: Okul Öncesi Çocuklar Arasında Çevre Bilinci Oluşturma". *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi* 34 (2012), 100-111.
- Yücel, Ayşe- Konak, Nahide. "Derin ekoloji ve İslam'da insan-doğa ilişkisi". *NOSYON: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi* 8 (2021), 28-38.
- "Anayasa". 1982. Erişim 20 Şubat 2023.
<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf>
- "Çevre Kanunu". 1983. Erişim 22 Mart 2023.
<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2872.pdf>
- "MEB Tebliğler Dergisi". 1967. Erişim 22 Şubat 2023.
<http://tebligler.meb.gov.tr/index.php/tuem-sayilar/viewcategory/31-1967>